

FILOZOFICKÉ OTÁZKY LOGIKY (VIII)¹

Ján SZOMOLÁNYI

III. Teórie významu

III.1. Denotačné teórie významu

Ako *denotačné* sa označujú tie koncepcie významu, ktoré umiestňujú význam jazykových výrazov mimo jazykovej oblasti. Touto oblasťou môže byť objektívne existujúca realita (J. S. Mill), sféra psychická (J. Locke) alebo oblasť objektívno-idealistická (Husserl, Meinong, Frege).

Za špeciálny prípad denotačnej teórie významu možno považovať Russellov prístup vychádzajúci z intuície, že slová nadobúdajú význam tým, že označujú veci vo svete. Podľa Russella „všetky slová majú význam v tom jednoduchom zmysle, že sú symbolmi, ktoré zastupujú niečo iné ako samy seba.“, inými slovami, zmyslom jazykového výrazu je jeho denotát. Tento prístup nazvime *priamou denotačnou teóriou*. Medzi nežiaduce dôsledky takéhoto chápania patrí napr. skutočnosť, že popierať existenciu denotátov takých výrazov ako napríklad „jednorožec“ má zmysel iba vtedy, ak tieto výrazy niečo označujú. Russell však považoval denotačnú teóriu za príliš dôležitú na to, aby mohla byť odmietnutá. Zástancovia priamej denotačnej teórie si, samozrejme, nemyslia, že všetky slová denotujú nejaký objekt. Napríklad synkategorematické slová získavajú zmysel až v kontexte vety, v ktorej sa vyskytujú, keďže vo svete neexistujú objekty (v tom zmysle ako existujú stromy či stoly), pre ktoré by boli slová „ak“, „alebo“ a pod. menami.

Z historického hľadiska prinajmenšom dve nasledujúce úvahy spochybnili tvrdenie, že významom slova je jeho denotát. Jednou z nich je Wittgensteinovo tvrdenie o ostenzii, druhou Fregeho rozlíšenie zmyslu a referencie. Wittgensteinovo tvrdenie poukazuje na to, že pre väčšinu slov je problematické zavedenie čo aj jednoduchého vzťahu označenia bez použitia neostenzívnych konvencií regulujúcich použitie výrazov. Ak učiteľ slovenčiny pri ukázaní na nejaký stôl vysloví súčasne slovo „stôl“, človeku, ktorý sa učí slovenčinu, nemusí byť jasné, či má učiteľ na myslí tvar stola, jeho farbu, použitie alebo niečo iné. Vzniká tu aj problém, či sa výraz „stôl“ používa v jednotlivých prípadoch na označenie konkrétneho stola, alebo či skôr označuje triedu všetkých stolov.

¹ Táto štúdia vznikla v rámci vedeckého projektu VEGA 7031/004/03 Sémantická analýza prirodzeného jazyka a aplikácie logiky.

Druhá úvaha je ešte závažnejšia. Fregeho rozlíšenie medzi zmyslom a referenciou ukazuje, že dve slová alebo deskriptívne frázy môžu odkazovať na tú istú vec, a mať pritom rôzny zmysel, ako je to v prípade slov „večernica“ a „zornica“. To vylučuje jednoduchú identifikáciu významu slova s jeho referentom.

Jeden z najostrejších útokov na denotačnú teóriu významu predstavuje Strawsonova analýza Russellovej teórie deskripcie [12]. Ak by podľa Strawsona bol pravdivý Russellov názor, že významom jazykového výrazu je objekt, ktorý tento výraz označuje, potom by sme museli, napríklad, pripustiť tvorbu významu slova „vreckovka“ prostredníctvom vreckovky z jedného vrecka, čo je nezmysel – rovnako ako myšlienka, že význam tohto slova tvoria všetky vreckovky, ktoré sú, boli a budú.

„Pretože Russell zameškal význam s referenciou, domnieval sa, že ak vôbec jestvujú výrazy s jedinečne referenčným použitím a sú skutočne tým, čím sa zdajú byť (t. j. logickými subjektmi), a nie niečím iným v prestrojení, ich významom musí byť určitý predmet, na ktorý sa pri použití vzťahujú. Tu má svoje korene aj mýtus logicky vlastných mien, ktorý spôsobuje toľko ťažkostí. Ale ak sa ma niekto opýta na význam výrazu „toto“ – bol to kedysi Russellov obľúbený kandidát na status logicky vlastného mena –, tak mu nepredložím predmet, na ktorý som práve referoval použitím tohto výrazu, a k svojmu objasneniu dodám, že význam tohto slova sa s každým použitím mení. Ani mu nebudem predkladať všetky predmety, na ktoré sa toto slovo v konkrétnych použitiach vzťahovalo alebo mohlo vzťahovať. Vysvetlím mu však konvencie, ktorými sa riadi používanie výrazu, a doložím to príkladmi. A práve v tom spočíva udanie významu výrazu.“ ([12], 132)

„Význam je (aspoň v jednom dôležitom zmysle) funkciou vety alebo výrazu: zmienenie a referovanie, pravdivosť či nepravdivosť sú funkciami použitia vety alebo výrazu. Uviest' význam výrazu znamená uviesť všeobecné pravidlá, ako ho používať, aby sme referovali na veci či osoby alebo sa o nich zmienili: uviesť význam vety znamená uviesť všeobecné pravidlá, ako ju používať na vyslovenie pravdivých alebo nepravdivých tvrdení.“ ([12], 132)

Zástancovia priamej denotačnej teórie významu, konfrontovaní s touto kritikou, majú možnosť uchýliť sa k stotožneniu významu výrazu so vzťahom medzi ním a jeho referentom. Význam je tu teda relácia referencie či denotácie medzi výrazom a objektmi, ktoré vyberajú. „Keď sa pýtame, čo tvorí význam,“ píše Russell v *The Analysis of Mind*, „nepýtame sa na to, kto je mieneným individuom, ale aký je vzťah slova k individu, ktoré tvorí jeho význam.“ Názory na to, o akú reláciu tu ide, môžu byť rôzne. Podľa jedného návrhu nereferujú slová, ale ľudia, ktorí tieto slová používajú. Keď hovorím o svojom dáždniku, na môj dáždník nereferuje slovo „dáždník“, ale túto referenciu uskutočňuje práve moje použitie slov „môj dáždník“. Možné východisko pre zástancov denotačnej teórie je teda trvať na rozdiel medzi referovaním a denotáciou.

Referovanie je ponechané na ľudí a denotovanie je rezervované pre slová. Takéto rozdelenie má aj niektoré ďalšie výhody. Implikuje spôsob, ako zaobchádzať s problé-

mom všeobecných názvov, ako je napr. „stôl“. Podľa uvedeného prístupu „stôl“ nereferuje na triedu všetkých stolov, ale denotuje túto triedu. To znamená iba to, že trieda všetkých stolov je práve tá trieda, na prvky ktorej možno slovo „stôl“ korektné aplikovať.

Problém je aj v tom, že mnohé triedy jazykových výrazov, ako sú spojky, modálne pomocné výrazy a podobne, nemajú denotáty, ale plnia isté funkcie a keďže ovplyvňujú význam výrazov, v ktorých sa vyskytujú, význam takýchto výrazov nemôže byť nikdy plne redukovateľný na denotáty niektorých ich základných častí. Dokonca aj trieda podstatných mien, teda výrazov, ktoré sa zdajú ako paradigmaticky denotujúce, obsahuje veľa prvkov, ktoré nič neoznačujú (prinajmenšom nie tak nepochybne ako konkrétne podstatné mená, napr. „stôl“). Aj keď ponecháme bokom mená nejestvujúcich entít, ako je „jednorozec“, zostáva otázne, čo označujú abstraktné podstatné mená ako „nádej“, „myšlienka“ či „história“. Pri mnohých výrazoch nie je jasné, či ich význam môže byť vysvetlený odvolaním sa na denotáciu, keďže žiadna ich časť nemusí nič označovať.

Príznačným znakom priamej denotačnej teórie je, to že privádza svojich zástancov do istých nepríjemných filozofických situácií. Keďže táto teória tvrdí, že každý *zmysluplný* výraz je zmysluplný preto, že má denotát, tak aj celé vety, ktoré sú zmysluplné, musia mať denotát. Tento dôsledok je pre mnohých neintuitívny a neprijateľný [6]. Obhajoba denotačnej teórie či aspoň niektorých jej znakov vedie však k realizácii spomínanej požiadavky a v súlade s tým niektorí hovoria o faktoch alebo propozíciách ako o referentoch viet, či dokonca z istého pohľadu o celej realite (Bradley) alebo o pravdivostných hodnotách (Frege). Kritika takýchto dôsledkov viedla potom mnohých k záveru, že základnou jednotkou významu nie je slovo, ako to predpokladá denotačná teória, ale veta. Špeciálne J. L. Austin ostro vystupoval proti myšlienke, že základným významom je význam slova.

Iný prístup ako Russell zvolil G. Frege, ktorý rozlišuje medzi tým, čo vlastné meno označuje a čo možno nazvať denotátom (Bedeutung) tohto vlastného mena, a tým, čo nazýva zmyslom (Sinn) vlastného mena a v čom je obsiahnutý spôsob, ako je predmet daný ([4], 350). Prítom Frege pod *vlastným menom* rozumie akýkoľvek jazykový výraz označujúci práve jeden predmet – či už ide o meno, alebo deskripciu. Vlastné meno *vyjadruje* (ausdrücken) svoj *zmysel* a *denotuje* (bedeuten) alebo *označuje* (bezeichnen) svoj *denotát*. Jazykovému výrazu obvykle prislúcha určitý zmysel a tomuto zmyslu zasa určitý denotát, pravda, ak takýto denotát existuje. Pochopenie určitého zmyslu ešte neznamená, že sme sa dostali k nejakému denotátu.

Uvedené rozlíšenie medzi zmyslom a denotátom platí aj pre výroky. Zmyslom výroku je myšlienka, ktorú takýto výrok obsahuje, a denotátom výroku je pravdivostná hodnota. Frege venoval veľa úsilia zdôvodneniu svojho presvedčenia, že zmyslom vlastného mena ani oznamovacej vety (výroku) nemôže byť predstava. Predstava je určitý subjektívny vnútorný obraz, kým charakteristickou črtou zmyslu znaku je intersubjektívita. Frege hovorí: „Denotát vlastného mena je samotný predmet, ktorý ním označujeme; predstava, ktorú pri tom máme, je celkom subjektívna; uprostred leží zmysel, ktorý už nie je subjektívny ako predstava, ale nie je ani samotným predmetom.“ ([4], 352)

U Fregeho je dôležité rozlíšenie medzi *obvyklým* a *nepriamym denotátom* slova alebo vety a takisto medzi *obvyklým* a *nepriamym zmyslom* slova alebo vety. Nepriamym denotátom vlastného mena je jeho obvyklý zmysel a jeho nepriamym zmyslom je jeho obvyklý denotát. Nepriamym denotátom vety je jej obvyklý zmysel, teda myšlienka, ktorú táto veta vyjadruje; nepriamym zmyslom vety je jej priamy denotát, t. j. jej pravdivostná hodnota.

Ako príklad nepriameho kontextu možno uviesť súvetia, v ktorých vedľajšiu vetu uvádzanú spojkou „že“ predchádza nejaký intenzionálny operátor, reprezentovaný napríklad slovami „vedieť“, „veriť“, „počúť“, „mienť“ atď. V takýchto prípadoch nie je možné nahradzovať vo vedľajšej vete nejaký výraz iným výrazom s tým istým obvyklým denotátom, ale iba takým výrazom, ktorý má ten istý denotát, t. j. ten istý obvyklý zmysel.

III. 2. Kauzálna teória významu

Spoločným znakom mnohých teórií významu, najmä tých tradičnejších, akou je denotačná teória, je ich viera, že je rozdiel medzi intenziou (významom) a extenziou (referenciou) všeobecných názvov a vlastných mien. Ich idea spočíva v presvedčení, že intenzia – pojem či zmysel – determinuje istý súbor vecí, na ktoré sa daný názov aplikuje. Tradičné teórie sú postavené na myšlienke, že všeobecné názvy referujú na objekty s vlastnosťami, ktoré tieto mená a všeobecné názvy „znamenajú“. Referencia mena či všeobecného názvu je potom determinovaná ich významom a keďže význam – intenzia názvu je zadaná deskripciou, ktorá pozostáva z „ustanovenia“ pojmu či významu názvu, je to deskripcia, ktorá determinuje referenciu.

Tento spôsob nazerania na problém sa analyzuje v prácach Donnellana, Kripkeho a Putnama [11]. Ich hlavná idea spočíva v tom, že mená a pri extenzii niektoré iné názvy – špeciálne názvy prírodných druhov, t. j. názvy označujúce prírodné sa vyskytujúce látky, akými sú zlato a voda – nemajú intenziu, ako ju chápu tradicionalisti, a teda nemajú referencie fixované pomocou pojmov alebo s nimi spojených deskripcii. Referencia sa uskutočňuje kauzálnym reťazcom, vytvárajúcim súčasne názvy aj ich referentov. Tento náhľad, nazývaný „kauzálna teória významu“, je významnou výzvou tradičnému spôsobu myslenia a navyše z neho vyplývajú závažné dôsledky pre diskusie v istých oblastiach filozofie.

Uvažujme teraz o tradičnom intenzionálno-extenzionálnom delení. Intenzia názvu je daná špecifikáciou zoznamu vlastností. Tu je Putnamov príklad: Význam slova „citrón“ je daný konjunkciou vlastností P_1, \dots, P_n takých, že povedať „čokoľvek s vlastnosťami P_1, \dots, P_n je citrón“ je analytické – rovnako ako tvdeme „citrón má vlastnosť P_1 “, pre každé i od 1 po n . Táto konjunkcia sa často nazýva intenziou názvu „citrón“. Táto intenzia determinuje, čo to znamená byť citrón. Takto podľa tradičných teórií intenzia determinuje extenziu

Základné črty toho, čo sa tu rozumie pod tradičnou teóriou významu, sú nasledovné:

(1) Každý zmysluplný výraz má nejaký význam, koncept, intenziu či zväzok charakteristík s ním spojených. Keď názvu rozumieme, v našej myšli je známy či prítomný práve tento význam.

(2) Význam determinuje extenziu v tom zmysle, že niečo je extenziou názvu vtedy a len vtedy, keď má charakteristiky obsiahnuté v príslušnom význame, koncepte, intenzii či dostatočný počet čít v prípade „zväzkovej“ teórie.

(3) Analytické pravdy sú založené na význame názvov. Ak P je vlastnosť prítomná v koncepte výrazu T , potom je veta „Všetky T sú P “ pravdivá vzhľadom na definíciu. Keďže konjunkcia vlastností spojených s výrazom „citrón“ nám hovorí, čo to znamená byť citrón a generuje nevyhnutné pravdy o citrónoch, považuje sa za podstatu citróna.

V protiklade k tradičnému chápaniu významu Kripke a Donnellan tvrdia, že vlastné mená referujú nezávisle od identifikujúcich deskripcií. Donnellan [2] ukazuje, že referencia môže fungovať nielen v neprítomnosti identifikujúcich deskripcií, ale dokonca aj vtedy, keď identifikujúce deskripcie viazané na uvažované meno nie sú na individuum, na ktoré toto meno referuje, aplikované korektné.

Donnellan v [1] rozlišuje aj medzi referenčným a atributívnym použitím určitých deskripcií. O atributívne použitie deskripcie ide napríklad vtedy, keď hovorca chce povedať niečo o niekom, na koho sa použitý opis hodí, aj keď sám hovorca nevie, kto tomuto opisu zodpovedá.

Referencia sa teda neuskutočňuje vždy pomocou deskripcie a iba deskripciou, ale môže sa vyskytovať nezávisle od nej. Keď použijeme deskripciu referenčne, nemienieme referovať na niekoho, kto ju spĺňa, skôr máme na myšli určité individuum. Podobne ak použijeme meno, nereferujeme na niečo, čo spĺňa istú množinu deskripcií, aj keď predpokladať to môžeme. Keď použijeme meno, použijeme ho ako referenčnú deskripciu.

Kripke tvrdí v [7] o menách to isté, a navyše ich považuje za „rigidné designátory“. Pod rigidným designátorom rozumie Kripke také meno alebo deskripciu, ktoré referujú na to isté individuum vo všetkých možných svetoch, v ktorých sa toto individuum vyskytuje. To znamená, že meno označuje to isté individuum bez ohľadu na to, či toto individuum vyhovuje alebo nevyhovuje nejakému zoznamu obvykle s ním spájaných deskripcií. Kripke kritizuje predstavu, často spojenú s tradičnými teóriami významu, že pre každé individuum existuje istá kombinácia vlastností, ktoré tomuto individuu prislúchajú nevyhnutne. Aristoteles je napríklad Aristotelom bez ohľadu na to, či spĺňa alebo nespĺňa nejakú množinu takých deskripcií, ako „je filozofom“, „je Platónovým žiakom“ a pod., ktoré vyjadrujú vlastnosti obvykle považované pre Aristotela za podstatné.

Iným dôkazom svedčiacim podľa zástancov kauzálnej teórie významu proti tradičnému prístupu k vlastným menám je naša možnosť skúmať, či jednotlivým individuíam prislúchajú vlastnosti, ktoré sa im bežne pripisujú. Ak by sme napríklad zistili, že autorom Hamleta, Othella a ďalších diel nie je Shakespeare, ktorému sa bežne pripisujú, ale napríklad Bacon, potom by tradičná teória pomenovania vedúca k identifikácii kohokoľvek označeného menom „Shakespeare“ s autorom Hamleta, viedla k spronej situácii: Shakespeare by nebol tvorcom svojich diel.

Prvým dôležitým znakom kauzálnej teórie referencie je teda to, že obvyklé vlastné mená považuje za rigidné designátory, a nie za skratky pre konjunkcie alebo súbory nejakých deskripcií. Jedným z faktorov podporujúcich „rigiditu“ vlastných mien je jednoduchosť riešenia istých problémov spojených s tvrdeniami o náhodných identitách v rámci uvažovaného prístupu. Príkladom takejto identity je výrok „Tullius je Cicero“. Podľa Kripkeho výrazy „Tullius“ a „Cicero“ sú rigidné designátory, tak že ak je uvedené tvrdenie pravdivé, je pravdivé nevyhnutne, a nie náhodne. Ak sú totiž spomenuté mená rigidné, a pritom označujú v aktuálnom svete to isté individuum, je to tak vo všetkých možných svetoch. Identita „Tullius je Cicero“ je teda pravdivá vo všetkých možných svetoch, v ktorých Tullius existuje, a je teda nevyhnutne pravdivá. Podľa Kripkeho sú teda všetky pravdivé výroky o identite, obsahujúce iba rigidné designátory, pravdivé nevyhnutne. Tvrdenia ako „Tullius je Cicero“ alebo „Zornica je Večernica“, však zrejme nie sú pravdy analytické ani apriórne, ale iba aposteriórne, a to znamená, že Kripke zavádza neobvyklú kategóriu nevyhnutných aposteriórnych právd.

Iným dôležitým znakom kauzálnej teórie sú jej dôsledky pre chápanie názvov „prírodných druhov“. Ide o názvy, ktoré označujú prírodne sa vyskytujúce látky, akými sú napríklad zlato a voda, v protiklade ku kategóriám takých vecí, ako sú študenti, profesori či bicykle. Kripke predpokladá, že názvy prírodných druhov fungujú ako vlastné mená, čím myslí to, že napríklad výraz „zlato“ sa vždy vzťahuje na tú istú látku, nech je už jeho fenomenálna charakteristika akákoľvek. Navyše, to, čo je zlato môže byť charakterizované len pomocou podstatných vlastností. To, že zlato je chemický prvok s atomovým číslom 79, je síce empirická hypotéza, ale ak je korektná, tak výraz „zlato“ rigidne označuje prvok s atomovým číslom 79. Podľa tejto teórie referencie deskripcie tradične spájané s výrazmi prírodných druhov nemajú určujúcu úlohu pri rozhodovaní o tom, či je ten-ktorý výraz v danom prípade aplikovateľný. Za určujúcu charakteristiku zlata sa napríklad považuje to, že ide o žltý a kujný kov. Výroky „Zlato je žlté“ a „Zlato je kujné“ nie sú však analytické, keďže je celkom možné, že bude objavená látka s atomovým číslom 79, ktorá nebude mať ani jednu zo spomenutých vlastností. Potom však tvrdenia „Zlato je žlté“ a „Zlato je kujné“ nemôžu byť analytické.

Teraz vzniká otázka, čím sa uskutočňuje referencia, ak nie deskripciou? Odpoveď nebýva jednoznačná. Obvykle sa predpokladá, že referencia pracuje prostredníctvom kauzálneho reťazca istého druhu, ktorý historicky determinuje súčasne použitie názvu v prípadoch, na ktoré bol referent názvu fixovaný. Tak ako „Tom“ označuje Toma, keďže bol tak pomenovaný, a toto meno pokračuje v jeho výbere vždy, keď je použité, analogicky boli pomenované isté objekty a používanie ich mien sa prenáša z hovorcu na hovorcu.

Boli navrhnuté isté špecifické formy tohto náhľadu. Napríklad Donnellan nehovorí o kauzálnych reťazcoch, ale o teórii „historického vysvetlenia“, ktoré pripúšťa, že nie všetky články reťazca sú kauzálne, zatiaľ čo podľa Evana relevantný kauzálny reťazec nefunguje medzi našim terajším použitím mena a referentom, ale medzi jadrom poznania, ktoré spájame s menom, a referentom.

Putnam rozšíril kauzálnu teóriu referencie aj na prípad názvov prírodných druhov [10]. Hovorí, že keď zavádzame istý názov, nemusíme nevyhnutne poznať povahu látky, ktorú pomenovávame. Predpokladáme, že jej poznanie sa dostaví v procese vedeckého skúmania. Názvy zavedené do jazyka pomocou nejakej paradigmy a určené na to, aby referovali na čokoľvek, čo je toho istého druhu ako spomenutá paradigma, nazýva Putnam „indexovými názvami“. Je zrejmé, že názov je indexový práve vtedy, keď je rigidný v Kripkeho zmysle tohto slova.

Zdanlivá slabina kauzálnej teórie sa ukazuje v situáciách, keď sú teórie odkázané na opisný spôsob zavedenia referencie, ktorý úspešne osvetľuje naše intuície vzťahujúce sa na použitie mien. Inými slovami, úspešná aplikácia takýchto mien si zrejme bude vyžadovať, aby používateľ mena mal zodpovedajúce identifikujúce poznatky o tom, že uvažované meno vyberie zodpovedajúci prvok a že takéto poznatky sú opisné. Prítom nie je nevyhnutné, aby každý používateľ tohto mena mal určený spôsob identifikácie zodpovedajúceho individua. Môže sa stať, že používateľ mena pozná iba niektoré fakty, či dokonca iba jeden náhodný fakt týkajúci sa príslušného referenta. Predsa len je tu isté očakávanie, že používateľ mena má pre svoju požiadavku adekvátneho použitia tohto mena isté zdôvodnenie.

V skutočnosti tu kauzálna teória nenaráža na žiadny vážnejší problém. Kripke uznáva, že referent názvu môže byť fixovaný danými deskripciami, ale to nie je to isté ako zadanie významu tohto názvu. Ide o zdôraznenie ústredného bodu problému: mená a názvy prírodných druhov majú referencie, ale nemajú význam. Vyžadovať význam pri týchto dvoch druhoch názvov je teda podľa uvedeného názoru chyba. Táto teória je v istom zmysle zmodernizovanou a rozšírenou verziou Millovoho názoru, podľa ktorého vlastné mená majú denotáciu, ale nemajú konotáciu. Meno nie je podľa Milla viazané na individuum, aby označovalo nejaké jeho kvality alebo čosi, čo mu prislúcha vo všeobecnosti.

Vo vzťahu ku kauzálnej teórii významu musia byť zodpovedané dve základné otázky: 1. Čo konštituuje referenciu rigidného designátora? a 2. Ako je to v prípade iných referujúcich názvov, napr. tých, čo sa vzťahujú na neprírodné druhy? Rigidný designátor je definovaný ako názov, ktorý označuje tú istú vec v každom svete, v ktorom táto vec existuje. Táto vec však nemôže byť extenziou názvu, keďže idea možného sveta je postavená na skutočnosti, že extenzie sa môžu cez jednotlivé možné svety meniť. Tak napríklad v možnom svete, v ktorom nie je Aristoteles učiteľom, je extenzia názvu „učiteľ“ iná ako jeho extenzia v možnom svete, v ktorom Aristoteles učiteľom je. „Učiteľ“ nie je názov prírodného druhu, je však otáznе, či je, alebo nie je rigidným designátorom. Je vlastne možné, že existujú dva možné svety, v ktorých sú extenzie uvažovaného názvu úplne disjunktné. Preto extenzia názvu nemôže byť tým, čo tento názov označuje.

Alternatívnou možnosťou je tvrdenie, že rigidný designátor označuje samotný druh. Je to prijateľnejšie riešenie ako v prípade extenzie, ale jeho nevýhodou je to, že pripisuje rigidnosť názvom označujúcim neprírodné druhy, akým je napríklad „učiteľ“. To znamená, že tento názov by mal vyberať od sveta k svetu tie a iba tie individua, ktoré istým, charakteristicky výchovným spôsobom sprostredkujú informácie, vykladajú poznatky či inštruuju iných.

Podľa Putnama sú prakticky všetky druhové názvy rigidné. Problém je v tom, že v prípade názvov neprírodných druhov nemáme obvykle na myslí druh vecí. Ide skôr o to, že používame isté všeobecné špecifikácie, a to také, že ak im niečo vyhovuje aspoň v minimálnej miere, aplikujeme na ne toto označenie. Prírodné druhy môžeme najprv pomenovať a potom pokračovať v ich skúmaní – ako je to v prípade chemických prvkov či zvierat – v protiklade s neprírodnými druhmi, u ktorých pomenovať znamená zároveň povedať, čo to je. Pre neprírodné druhy bez biologickej či atómovej podstaty, ktoré majú iba to, čo Locke nazýval „nominálnou podstatou“, sa tu teda aplikuje deskriptívna teória.

Ak pripustíme, že existujú rôzne prístupy k otázke, čo je názvom prírodným, a čo názvom neprírodným, potom môžu zjavne vzniknúť diskusie o tom, či nejaký názov je názvom prvého alebo druhého typu, najmä v takých komplikovaných prípadoch ako sú duševné javy a pocity. Tieto úvahy, podobne ako úvahy okolo esencializmu, napovedajú, že ak existujú problémy s pojmom možného sveta a špeciálne s pojmom podstaty, ktorá hrá kľúčovú úlohu pri istých teóriách možných svetov, tak sú to aj problémy kauzálnej teórie referencie, ktorá stojí a padá s nimi.

Zaujímavou metodologickou aplikáciou uvažovanej teórie významu sa zaoberá T. S. Kuhn vo svojich statiach ([8]; [9]). Podľa neho slovník spojený s technikami sémantiky možných svetov umožňuje členom spoločnosti, ktorí využívajú tento pojmový aparát, prístup k neobmedzenej množine lexikálne vyhranených svetov, opísateľných týmto slovníkom. Iba malá časť týchto svetov je kompatibilná s reálnym svetom. Ostatné sú ohraničené požiadavkami vnútornej neprotirečivosti či zodpovedaniu experimentu a pozorovaniu. Pokračujúci výskum postupne z podmnožiny potenciálne reálnych svetov vylučuje stále viac a viac možných svetov. Keby všetky vedecké výskumy postupovali takto, pokrok vedy by spočíval v stále uzavretejšej špecifikácii jediného skutočného sveta.

Kuhn opakovane zdôrazňuje tézu, že slovník, ktorý je úspešný pri jednej množine možných svetov, zabraňuje prístupu k iným takýmto množinám. Ako príklad uvádza neschopnosť newtonovského slovníka opísať svet, v ktorom neplatia súčasne druhý Newtonov zákon a zákon gravitácie. Pritom pripísanie pravdivostnej hodnoty výroku je činnosť, ktorá je viazaná na daný slovník. Ak pravdivosť, resp. nepravdivosť výroku závisí, ako predpokladajú štandardné formy realizmu, od toho, či korešponduje alebo nekorešponduje s reálnym svetom nezávisle od času, jazyka a kultúry, tak tento svet sám musí byť akosi jazykovo závislý.

Kuhnov problém závislosti od slovníka sa často nazýva problémom zmeny významu. Mnohí súčasní filozofi sa chcú tohto, ako aj ďalších s ním súvisiacich problémov zbaviť a tvrdia, že pravdivostná hodnota závisí iba od referencie a že adekvátna teória referencie sa nemusí odvolávať na spôsob výberu jednotlivých referentov individuálnych názvov. Kuhn pochybuje o tom, že najplyvnejšia z nich – kauzálna teória referencie – dokáže precízne pracovať pre nejakú množinu výrazov, až na vlastné mená. Pre výrazy ako „zlato“ to takmer platí a vhodnosť aplikácie kauzálnej teórie na výrazy prírodného druhu závisí práve od takýchto prípadov. „Zlato“ patrí medzi najbližšie aproximácie, aké sa vyskytujú v neutrálnom, od mysle nezávislom observačnom slovníku. „Zlato“ je špeciálny prípad, preto reprezentatívnejší je Putna-

mov príklad s termínom „voda“, a problémy, ktoré sa v súvislosti s ním vynárajú, sú ešte výraznejšie ako v prípade široko diskutovaných termínov „horúčava“ a „elektrina“.

Kauzálna teória bola podľa Kuhna pôvodne rozvinutá s pozoruhodným úspechom pre aplikácie na vlastné mená. Jej prenos na výrazy týkajúce sa prírodných druhov bol uľahčený skutočnosťou, že prírodné druhy, rovnako ako jednotlivé individuálne tvory, sa zvyčajne označujú krátkymi a zdanlivo ľubovoľnými menami zodpovedajúcimi jednoduchej základnej druhovej vlastnosti. Tu sme však opäť, ako zdôrazňuje Kuhn, pri základnom probléme, ktorý mala vlastne kauzálna teória rozhodnúť: Ktoré vlastnosti sú podstatné, a ktoré náhodné? Ktoré vlastnosti patria do definície druhu, a ktoré tam nepatria? Podľa Kuhna tu vôbec nepomôže prechod k rozvinutému vedeckému slovníku. Použitie teoretických vlastností namiesto javových má podľa Kuhna veľa výhod, ale to neznamená, že sú v porovnaní s vlastnosťami empirickými, ktoré nahrádzajú, podstatnejšie alebo nevyhnutnejšie. Problémy významu a zmeny významu sú tu stále prítomné. Dokonca možno povedať, že tzv. javové vlastnosti nie sú menej nevyhnutné ako zdanlivo podstatné vlastnosti.

Podľa Kuhna počas historického vývoja vedy použitie rôznych vedeckých termínov podliehalo zmenám (napr. v chémii zmeny termínu „voda“ v období medzi 1750 – 1950). Táto lexikálna transformácia systematicky rozčleňuje a potom nanovo preskupuje prvky množiny vecí, na ktoré výrazy daného slovníka referujú. Tieto sa v priebehu týchto zmien, obvykle, nemenia, aj keď niekedy sa zo strategických dôvodov k nim niečo pridá, alebo z nich vynechá. Takže na mnohé veci sa referuje výrazmi, ktoré pretrvali. Ale zmena v príslušnosti k množinám vecí, na ktoré tieto pretrvávajúce výrazy referujú, je často výrazná. Sú to zmeny slovníka tohto druhu, ktoré vedú k zjavným textuálnym anomáliám

LITERATÚRA

- [1] DONNELLAN, K. S. (1970): Proper Names and Identifying Description In: *Synthese* 21, 335-338.
- [2] DONNELLAN, K. S. (1990): Reference and Definite Description In: ([11], 42-65).
- [3] DONNELLAN, K. S. (1990): Speaking of Nothing In ([11], 216-244).
- [4] FREGE, G. (1992): O zmysle a denotáte. In *FILOZOFIA* 47, č. 6, 349-363
- [5] FREGE, G. (1996): Myšlienka: Logické skúmanie. In: *ORGANON F*, č. 3, 262-281.
- [6] GRAYLING, A. C. (1982): **Introduction in Philosophical Logic.**
- [7] KRIPKE, S. (1990): Identity and Necessity In: ([11], 66-101).
- [8] KUHN, T. S. (1997): Možné svety v dejinách vedy. In: *ORGANON F* 4, č. 4, 359-386
- [9] KUHN, T. S. (1995). Ku kauzálnej teórii reprezentácie.
- [10] PUTNAM, H. (1990): Meaning and Reference. In. ([11], 119-132)
- [11] SCHWARTZ, S. P. (1990): **Naming, Necessity and Natural Kinds.** Fourth printing Cornell UP, Ithaca and London.
- [12] STRAWSON, P. F. (1992): O referencii In: *Filozofia prirodzeného jazyka.* Archa Bratislava, 126-147.